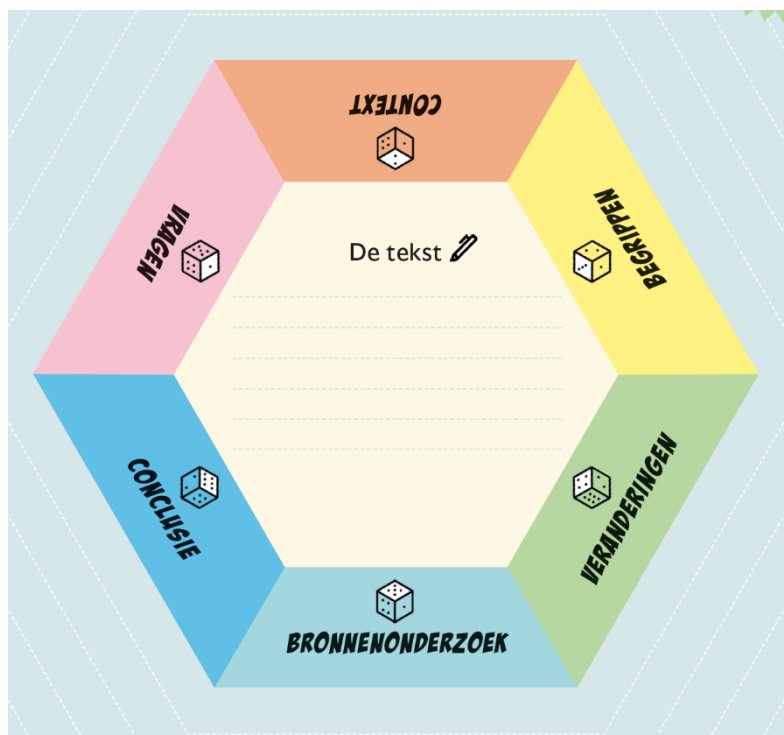

Het Grote Taalbeschouwingsspel

(uitgebreide handleiding)

De spelregels (algemeen)

Bij het Grote Taalbeschouwingsspel gaat het niet om winnen, maar om samenwerken. Wat dat betreft lijkt het wat op een *Escape Room*: je werkt samen aan een oplossing. Je bedenkt vragen, of manieren om iets te ontdekken. De dobbelsteen is een extra uitdaging, omdat je dan niet zelf bepaalt in welke volgorde je werkt, maar het is ook een garantie dat iedereen aan de beurt komt. Als dit toch te lastig is kun je de onderdelen ook afwerken in de volgorde die toevallig opkomt. Zorg er dan voor dat je elk kaartje minstens één keer hebt gehad.

Het begin

Er zijn twee manieren om het spel te beginnen. Het kan zijn dat je “in het wild” een taalkwestie tegenkomt, of een stuk tekst waar een talige kwestie in zit. Misschien gaat het om een zin waarvan je je afvraagt of die correct is. Of je komt een tekst tegen die ingewikkeld in elkaar zit, of die ongebruikelijk klinkt. Of je vraagt je af of een bepaalde tekst wel beleefd genoeg is, of mensen zou kunnen kwetsen. Of er wordt een taalgrapje gemaakt en het je wil weten hoe dat in elkaar zit. Of iemand vraagt zich af waar een bepaalde taalvorm vandaan komt. De mogelijkheden zijn wat dat betreft eindeloos. Je zult merken dat je heel veel taalkwesties zomaar tegenkomt.

De andere mogelijkheid is dat je jezelf uitdaagt. Je kunt in principe een willekeurig stukje tekst nemen, en kijken of er iets interessants te ontdekken valt. Als je een doodnormaal zinnetje

neemt, kun je je bij elk woord wel iets afvragen. Neem iets heel eenvoudigs als 'Het regent'. Daar kun je je afvragen wat 'het' betekent, en of je datzelfde 'het' ook bij andere werkwoorden dan 'regenen' kunt gebruiken. En wanneer is er echt sprake van regen? Is mist ook regen? En als je dit zinnetje in een bepaalde context gebruikt (in een weerbericht, in een gesprek, op het voetbalveld), zit er dan ook een bepaalde inschatting of mening bij, en kun je dat horen aan de uitspraak? Hoe kun je die zin in zo'n context gebruiken? Kan 'Het regent' ook een vraag zijn, of moet je dan altijd de volgorde veranderen?

Het verloop

Het spel is bedoeld om samen met anderen te spelen, omdat je elkaar op ideeën kunt brengen, en omdat je merkt dat iedereen een ander taalgevoel heeft. Als je samenwerkt, kun je ook taken verdelen. Je kunt meerdere bronnen tegelijk raadplegen, of meerdere veranderingen tegelijk uitproberen.

Als je het spel speelt met dobbelsteen en echt om de beurt een onderdeel uitvoert, is het vooral een kwestie van jezelf beperkingen opleggen. Het is heel verleidelijk om in de loop van een redenering een nieuwe vraag te stellen, of als je een andere context verzint meteen iets te willen opzoeken. In een gewone redenering doe je dat dan meteen. In het spel moet je wachten tot de beurt op het goede onderdeel komt.

Die beperking lijkt lastig, maar is ook nuttig. Het vergroot je redeneervermogen als je volledig beseft met welk onderdeel van de redenering je bezig bent, en eerst voor dat onderdeel een zo goed mogelijke invulling bepaalt. Op die manier voorkom je dat je snel vastloopt. Beneden geef ik een paar voorbeelden.

Het einde

Anders dan bij een Escape Room zit er geen vast einde aan een taalbeschuwing. Iedere taalbeschuwing kan altijd verder doorgevoerd worden. Zelfs als het gaat om de simpele vraag of iets correct of niet correct is. Je kunt soms een ondubbelzinnige uitspraak van een officiële bron vinden, bijvoorbeeld als je een bepaalde spelling in de actuele woordenlijst opzoekt. Dan heb je een scherp antwoord, maar dan nog kun je taalbeschouwelijke vervolgvragen stellen: je weet bijvoorbeeld dat iets een taalfout is, maar dan kun je je afvragen in welke context de taalfout als erger wordt ervaren. Of zijn er misschien contexten waar de taalfout in opmars is? En welke oorzaak heeft de taalfout? Schendt de taalfout een toevallige, oppervlakkige regel, of gaat het om iets fundamenteels? Hoe vaak komt die taalfout voor, en zijn er vergelijkbare gevallen? Wordt de taalfout soms expres gemaakt door bepaalde groepen mensen om zich te onderscheiden?

In de praktijk moet je natuurlijk soms wel stoppen, al is het maar vanwege tijdgebrek. Maar in principe kun je een redenering op basis van argumenten altijd aanvullen met nieuwe argumenten. Misschien zijn er meer argumenten die een inzicht ondersteunen, waardoor het steviger wordt. En je zult merken dat een antwoord vaak een andere vraag kan oproepen. Je kunt een redenering dus ook opnieuw oppakken.

In de klas

Didactisch is het spel een voorbeeld van de zogeheten 'placemat-werkvorm': leerlingen zitten rond een tafel, met in het midden het speelveld. Door het speelveld te draaien, kan iedere speler vanuit het midden opmerkingen onder elk redeneervakje opschrijven. Aan het einde heb je dan een speelveld met een overzicht over de gezamenlijke redenering.

In de klas kun je als leraar je eigen regels of aanwijzingen toevoegen. Belangrijk is vooral dat leerlingen zien waar ze mee bezig zijn: in welk vakje zitten we te denken of te werken? Ook is het cruciaal dat alle vakjes aangesproken worden. Heb je de tekst wel in een context uitgetoetst? Heb je veranderingen aangebracht om eigenschappen te ontdekken? Heb je bronnen geraadpleegd? Het speelveld is in feite een *redeneermodel*: het laat zien uit welke onderdelen redeneringen bestaan.

In de klas kun je het spel ook klassikaal spelen, in een klassengesprek. Ook dat kan in de strikte vorm (met dobbelsteen en beurten), maar het kan ook in een wat vrijere vorm (leerlingen bepalen zelf welk redeneeronderdeel ze toepassen). De leraar heeft dan vooral de taak om ervoor te zorgen dat redeneeronderdelen ook iets opleveren, en dat alle vakjes aangesproken worden. Als je in de klas toevallig iets tegenkomt waar je een kleine taalbeschouwing over wilt doen, kun je het speelveld gebruiken om te voorkomen dat een redenering vastloopt. Als bijvoorbeeld meningen of bronnen elkaar tegenspreken kun je nog meer bronnen inzetten, maar je kunt ook zoeken naar andere argumenten, door bijvoorbeeld veranderingen toe te passen, of nieuwe contexten te proberen, of uit te zoeken om welke taalkundige begrippen het eigenlijk gaat.

De onderdelen

Het Grote Taalbeschouwingsspel draait om redeneringen die je maakt rond een taalvorm. Je hebt een woord, een zin, een stukje tekst, en je gaat kijken welke talige eigenschappen het heeft. Daarbij kijk je altijd naar *vorm en betekenis*: elk stukje taal heeft een vorm (gesproken of geschreven, of de vorm van gebaren), en een bijbehorende betekenis. Je kunt morrelen aan de vorm, en kijken wat er gebeurt, of je kunt kijken naar de betekenis, los of in een bepaalde context. Er zijn altijd taalkundige begrippen die je erop kunt toepassen: zo zijn er vormbegrippen zoals klemtoon of uitgang, of volgorde, en er zijn betekenisbegrippen, zoals vraag, verwijzing, inschatting, of wenselijkheid.

Je kijkt ook altijd naar *taal in gebruik*. Je kunt de betekenis van een woord of zin wel in zijn algemeenheid karakteriseren, maar als je écht betekenis wilt zien, dan moet je het woord of de zin gebruiken in een context. Je kunt wel zeggen dat ‘Het regent’ in zijn algemeenheid een bepaald weersverschijnsel beschrijft, maar als je het gebruik in een context plaatst, komt daar altijd iets bij. In de context van het weerbericht kan het een voorspelling zijn, met een bepaalde intonatie is het een vraag, en soms kan het een vervolgbetekenis hebben (‘We kunnen beter binnen blijven’), of het is een conclusie die uit bepaalde omstandigheden getrokken wordt (je ziet dat iemand met natte kleren binnenkomt).

Ten slotte kijk je altijd naar *variatie en verandering*. Taal is nooit overal hetzelfde, maar op elke plaats en tijd net een beetje anders. De taal van gisteren is anders dan die van morgen: er komen woorden en uitdrukkingen bij of ze raken in onbruik, grote onderdelen van de taal verdwijnen (zoals naamvallen) of ondergaan systematische veranderingen (zoals het woordgeslacht). Bij taalbeschouwing kijk je in eerste instantie naar een stukje taal op één moment op één plaats, maar in de beschouwing kun je je blik verbreden naar andere regio’s of andere tijden. Een deel van die plaatsen en tijden zit in je eigen herinnering of voorstellingsvermogen, een ander deel moet je navragen of opzoeken.

Het onderdeel Vragen

Het stellen van interessante vragen is een vaardigheid die je geleidelijk aan ontwikkelt. In eerste instantie ben je geneigd om alleen maar te vragen naar goed of fout, of naar de enig juiste vorm of betekenis. Maar al snel kom je erachter dat goed of fout vaak afhankelijk zijn van een context (iets kan bijvoorbeeld *informeel* zijn, of juist alleen heel *formeel*), en dat andere contexten soms ook om andere vormen vragen.

Als je het spel volgens de strikte regels speelt, kom je daar ook niet mee weg. Je kunt maar één keer vragen of de taalvorm correct is, de volgende keer moet je een andere vraag verzinnen. Wat is dan een goede vraag? Als je begint met de vraag of iets correct is, kan een goede vervolgvraag zijn hoe de constructie in elkaar zit. Je kunt ook vragen naar de betekenis van de onderdelen. Of je kijkt welke taalkundige begrippen er van toepassing zijn, of je zoekt iets op. Zoals gezegd: onder de strikte spelregels moet je die vraag nog niet beantwoorden, je moet alleen bepalen of je iets een interessante vraag vindt.

Vormvragen zijn vragen als ‘Kun je dit woord door een ander woord vervangen?’, ‘Kan er iets tussen deze twee woorden staan?’, ‘Kan dit woord (ook) een andere vorm hebben?’ ‘Kan dit woord weg?’ ‘Kan dit woord – of deze woordgroep – ook op een andere plaats in de zin staan?’ Of dit interessante vragen zijn hangt af van wat je ermee wilt. Je kunt bijvoorbeeld aanvoeren dat het interessant is om te kijken of er iets tussen bepaalde twee woorden kan staan, omdat je wilt weten of die twee woorden een eenheid vormen (misschien omdat je ze aan elkaar of los zou willen schrijven). Een vormvraag kan ook ingaan op de uitspraak: spreek je iets met klemtoon uit, of hoe is het toonhoogteverloop van de zin of tekst? Je kunt ook kijken welke woorden er bij elkaar horen en hoe dan. Zitten twee woorden in dezelfde woordgroep? Of verwijzen ze naar elkaar?

Betekenisvragen kunnen nog meer kanten op gaan. Je kunt werken met woordenboekbetekenissen (woordenboeken geven vaak voorbeeldzinnen om te laten zien welke betekenissen in welke zinnen actief zijn), maar je kunt je ook afvragen wat de spreker of schrijver bedoelt, of wat de luisteraar of lezer begrijpt. En bij betekenis kun je dan ook nog eens allerlei effecten bedenken, die met individuele emoties te maken hebben (sommige woorden of formuleringen kunnen mensen angstig of boos maken), of met sociale verhoudingen (sommige woorden of formuleringen zijn in bepaalde kringen, of bij een bepaalde sociale afstand, ongepast, of hebben een andere impact). En soms wordt de betekenis ook beïnvloed door de tekst eromheen (een recept of een gebruiksaanwijzing), of de plaats waar iets staat (op de muur van een openbaar toilet of in een geleerd boekwerk).

Het onderdeel context

Bij het onderdeel Context gaat het erom de taalvorm (het woord, de zin, de tekst) te plaatsen in een concrete situatie met een spreker of schrijver, een of meer hoorders of lezers, in een concrete tijd en op een concrete plaats. Dat kan iets zijn wat je uit je herinnering opdiept, of uit je voorstellingsvermogen.

Onder de strikte spelregels gaat het hier om de vraag of iets een interessante context is om te onderzoeken. Als je bijvoorbeeld zegt: ‘Ik heb dit ooit mijn moeder tegen haar broer horen zeggen’, dan gaat het vooral om de eigenschappen van die context. Je moeder en haar broer zijn van een andere generatie, is dat hier interessant? Of is het interessant om te kijken of het iets is wat in familiekring, of in vertrouwde omgevingen plaatsvindt? Of gaat het erom dat dit iets is wat vroeger gezegd werd? Of dat het spreektaal is?

Degene die in dit onderdeel aan de beurt is verzint dus een context voor de tekst (of het woord, of de zin), en zegt meteen wat de belangrijke eigenschappen van die context zijn. Door de eigenschappen van de context te benoemen kunnen de anderen zich er beter iets soortgelijks bij voorstellen. Iemand anders kan bijvoorbeeld denken: 'O ja, ik heb dit mijn vader ooit tegen zijn zus horen zeggen', en dat kan dan een soortgelijke context zijn.

Bij het onderdeel Context bedenk je dus niet zomaar een willekeurige context, maar probeer je uit welke eigenschappen van die context belangrijk zijn bij de taalvorm die je aan het beschouwen bent. In het voorbeeld kun je als conclusie van deze beurt iets noteren als 'Dit werd vroeger in familiekring wel gezegd.' Of alleen 'Dit is iets wat in familiekring gezegd wordt'.

Het onderdeel Begrippen

Bij het onderdeel Begrippen probeer je te denken als een taalkundige, en taalkundige begrippen toe te passen op de taalvorm die je aan het beschouwen bent. Daarbij gaat het er vooral om dat een begrip ook interessant is voor je beschouwing.

Er zijn heel grof gezegd twee soorten taalkundige begrippen: je hebt termen voor woordsoorten en zinsdeelfunctie, dat zijn de *beschrijvende begrippen* (ook wel *concepten* genoemd), en je hebt termen die een verband leggen tussen verschillende begrippen; dat zijn de *verbindende begrippen* (ook wel *metaconcepten* genoemd). Een voorbeeld van een verbindend begrip is *congruentie*: dat is het begrip dat dingen qua vorm op elkaar lijken: allebei enkelvoud of allebei meervoud, of allebei onbepaald of onzijdig.

Het gaat er steeds om of een bepaald begrip interessant is voor de taalvorm die je aan het beschouwen bent. Het begrip *lidwoord* is meestal niet zo'n interessant begrip als er lidwoorden in je tekst staan. Het wordt pas interessant als je twijfelt of iets wel een lidwoord is (Wat is 'het' in 'Het regent?'), of als de eigenschappen van het lidwoord iets wezenlijks toevoegen aan de betekenis (bijvoorbeeld *bepaald* of *onbepaald*, maar dan is dát eigenlijk het interessante begrip).

De speelkaart bij dit onderdeel geeft geen overzicht van alle taalkundige begrippen (dat zou niet op de kaart passen), maar gaat uit van zes metaconcepten die vaak voorkomen, en die niet op het eerste gezicht zichtbaar zijn:

- *Predicatie*: het betekenisverband tussen (de beschrijvende begrippen) *onderwerp* en *gezegde*, dat altijd neerkomt op *iets doen* of *iets zijn*.
- *Valentie*: het betekenisverband tussen *werkwoorden* en *voorwerpen* (en het *onderwerp*). Het werkwoord brengt bepaalde *betekenisrollen* met zich mee, bijvoorbeeld *uitvoerder*, *ervaarder*, *slachtoffer*, *benadeelde*, *bevoordeelde*, die ingevuld worden met zinsdelen die de basisbetekenis *iemand* of *iets* hebben.
- *Idioom*: in het gebruik kunnen bepaalde letterlijke betekenissen opgerekt worden, of afgezwakt, of als vergelijking of deel van een geheel gebruikt worden. Dat kan gepaard gaan met beperkingen op de vorm (bijvoorbeeld 'de draak steken' kan niet met 'twee draken steken').
- *Plaats/tijd*: de taal heeft verschillende vormen rond plaats en tijd. Zo betekent 'in het bos' een plaats, maar 'het bos in' is een beweging in een bepaalde richting. En 'regent' plaatst de regen in het nu of in de toekomst, terwijl 'regende' in het verleden ligt. Plaats en tijd kunnen behalve met een specifieke plaats of een tijdstip te maken hebben met een beweging (met een begin- en eindpunt en een traject) of met een proces (een begin, een eind en een verloop). Sommige constructies alleen bij een langere duur (bijvoorbeeld 'aan het koken', je hebt niet 'de bom is aan het ontploffen'). Andere geven juist een begin

aan (werkwoorden die beginnen met 'ont-' geven vaak een begin aan, zoals 'ontbranden' en 'ontkiemen').

- *Hoeveelheid*: in heel veel zinnen komen hoeveelheden voor. Soms dingen die je kunt tellen, soms stoffen en materialen. Soms worden er hoeveelheden vergeleken ('veel, minder, minst', of 'veel, meer, meest'), soms alleen vaag aangegeven. Woordgroepen die naar een aantal verwijzen kunnen soms ook 'collectief' worden opgevat. Zo betekent de zin 'Er ligt een paar sokken op tafel' iets anders dan 'Er liggen een paar sokken op tafel'.
- *Modaliteit*: een ander betekenisaspect dat in de meeste zinnen in een concrete situatie opgesloten zit is de zogeheten 'modaliteit', die te maken heeft met de vraag hoe de spreker/schrijver tegenover het beweerde of gevraagde staat. Dat kan gaan over *inschatting* (zekerheid, verwachting), of over *wenselijkheid*. Dat zijn allebei schaalbegrippen. De eerste schaal loopt in een extreme context (als het gaat om iemand met heel veel kennis of macht) van *onmogelijk* tot *noodzakelijk*, en de tweede van *toegestaan* tot *verplicht*. In een wat gewonere context (als het om normale mensen gaat), loopt de eerste schaal van *onzeker* tot *zeker*, en de tweede van *getolereerd* naar *gewenst*.

Het onderdeel Veranderingen

Om eigenschappen van een taalvorm te ontdekken, kun je er dingen in veranderen en kijken wat voor effect dat heeft. Zo kun je bepaalde woorden proberen te vervangen door andere woorden. Op die manier kun je beredeneren of een woord tot een bepaalde woordsoort behoort. Als je een woord door allerlei zelfstandige naamwoorden kunt vervangen, heb je een argument voor de stelling dat het in de oorspronkelijke zin ook om een zelfstandig naamwoord gaat. Ook kun je achter betekenseigenschappen komen. Welke betekenis hebben woorden die je op de plaats van X en Y kunt invullen in de constructie 'van X tot Y'? Als je dat probeert kom je erachter dat X en Y allebei een locatie moet aanduiden, of een tijdstip. Als je bijvoorbeeld invult 'van kip tot yoghurt' zouden 'kip' en 'yoghurt' tijdstippen van een maaltijd kunnen aangeven, of momenten in een productieproces. Overigens kom je er dan ook achter dat er een vorm van congruentie tussen X en Y is: ze moeten wel allebei dezelfde soort van iets aanduiden.

Je kunt ook woorden erbij zetten, bijvoorbeeld om te kijken of twee woorden altijd vlak bij elkaar moeten staan. Of je kunt woorden wegstrepen om de zin te vereenvoudigen. Bij iedere ingreep moet je wel kijken wat nu het effect is. Is het nog steeds dezelfde constructie? Kun je nog steeds het weggelaten woord erbij denken, ook als het niet uitgesproken wordt?

Een belangrijk middel om constructies te vereenvoudigen is het vervangen van hele woordgroepen door woorden als 'iets', 'iemand', 'toen', 'daar' of 'daarom'. Als je meerdere woorden tegelijk door één woord kunt vervangen, heb je een goed argument om te beweren dat die woorden samen een woordgroep vormen. De rol van die woordgroep in de zin moet dan hetzelfde zijn als de rol van dat ene woord.

Ook het verplaatsen van woorden kan argumenten opleveren om iets als een woordgroep te zien. Als je meerdere woorden tegelijk op een andere plaats in een zin kunt zetten is er een goede kans dat die woorden samen een woordgroep vormen. Door verplaatsing kun je er soms ook achter komen welke woordgroepen ingebed zitten in andere woordgroepen.

Naarmate je hier meer mee oefent, en ook taalkundige begrippen opzoekt, kun je steeds complexere veranderingen toepassen. Zo kun je bijvoorbeeld tegelijkertijd een woordgroep vooraan de zin zetten en het werkwoord op een andere plaats zetten. In een zin als 'Ik lust graag boterhammen met pindakaas' kun je 'boterhammen met pindakaas' vooraan zetten, maar dan

krijg je ‘Boterhammen met pindakaas ik lust graag’, en dan moet je ook ‘lust’ een plaatsje naar voren schuiven. Die twee veranderingen hangen samen.

Een andere complexe verandering is het omzetten naar een lijdende vorm. In plaats van ‘Een vrachtwagen reed een fietser aan’ kun je ook zeggen ‘Een fietser werd door een vrachtwagen aangereden’. Je zet er een hulpwerkwoord bij (‘worden’), daardoor wordt het werkwoord (‘reed aan’) een voltooid deelwoord (‘aangereden’), je maakt van het lijdend voorwerp (‘een fietser’) het onderwerp, en je zet het oude onderwerp (‘een vrachtwagen’) in een bepaling met ‘door’ (‘door een vrachtwagen’). Deze operatie (‘passivisatie’ genoemd) is een goede manier om te argumenteren of iets een lijdend voorwerp is. Dan moet het onderwerp worden in de lijdende vorm.

Het onderdeel Bronnenonderzoek

Bronnenonderzoek is een belangrijk onderdeel van de taalbeschouwing, waar je misschien niet veel ervaring mee hebt. Toch heeft iedereen weleens onbewust aan bronnenonderzoek gedaan. Als je bij jezelf nagaat wat je zelf van een taaluiting vindt (Vind ik dit goed? Wat vind ik dat dit betekent? Wat voel ik hier zelf bij?), dan raadpleeg je in feite je eigen taalgevoel als een bron. Het voordeel van die bron is dat je hem altijd bij je hebt, maar een nadeel is dat je het soms niet goed weet, of je vertrouwt je eigen gevoel niet helemaal, of juist te veel. Daarom is het altijd goed om je eigen taalgevoel met het taalgevoel van anderen te vergelijken. In de samenwerking van het spel kun je kijken of iedereen er echt hetzelfde over denkt.

Het raadplegen van taalgevoelens is aan de ene kant heel gemakkelijk, maar het kan ook best lastig zijn, vooral als je eigen redenering je al een bepaalde kant uitstuurt. Dan wil je misschien te graag naar een bepaald gevoel toe. Daarom is het belangrijk om een open houding te houden, en je echt voor te stellen wat je van een tekst vindt als je die heel concreet ergens tegenkomt. Stel je de situatie zo echt mogelijk voor, of graaf in je eigen herinnering, en probeer eerlijk tegen jezelf te zijn. Bedenk vooral: je taalgevoel hoeft niet de waarheid te zijn, maar elk taalgevoel moet eigenlijk wel verklaard worden. Als twee mensen een verschillend taalgevoel hebben, dan heeft er niet per se eentje gelijk en de ander niet. Je kunt ook allebei gelijk hebben. Zoals boven opgemerkt kan er altijd variatie in de taal zitten, en misschien behoren die twee taalgebruikers el tot twee verschillende soorten (regio’s, leeftijden, of bepaalde sociale of culturele groepen). In dat geval kan je taalbeschouwing dit aan het licht brengen.

Behalve de taalgevoelens van je medespelers kun je natuurlijk ook – als je tijd hebt, of als je er een project van wilt maken – het taalgevoel van grotere groepen taalgebruikers raadplegen. Zo kun je een enquête of een slim proefje bedenken waarmee je onthult wat andere taalgebruikers vinden.

Het taalgevoel is een belangrijke soort bron die je kunt raadplegen. Een tweede soort bron is de taalwerkelijkheid, die bestaat uit werkelijk taalgebruik dat iemand ooit geproduceerd heeft. Dat kan een opname zijn (of duizenden opnames bij elkaar), of een grotere tekst (of duizenden teksten bij elkaar). In zo’n grote hoeveelheid taalmateriaal kun je dan tellen hoe vaak dingen voorkomen, of je kunt patronen opsporen. Stel dat je wilt weten hoe vaak mensen het woord ‘media’ in het enkelvoud gebruiken (‘De media schrijft van alles’). Dan neem je een stuk taalwerkelijkheid, je zoekt alle voorkomens van ‘media’ op, en je telt hoeveel er enkelvoud zijn en hoeveel meervoud (en waar je het niet goed kunt zien, bijvoorbeeld als er staat ‘in de media’).

Het onderzoeken van de taalwerkelijkheid kan twee doelen dienen: je kunt er goede en geloofwaardige voorbeelden mee opsporen. Als je een bepaalde taalvorm bijvoorbeeld vaak

genoeg vindt in gepubliceerde boeken, waar een uitgever met redacteurs aan te pas is gekomen, dan is het minder waarschijnlijk dat het een taalfout betreft, ook al kun je er niets over vinden in andere bronnen. Ten tweede kun je ermee tellen hoe vaak een taalvorm voorkomt.

Bij het tellen van taalverschijnselen in bronnen moet je trouwens de absolute aantallen wel altijd met een korreltje zout nemen. Als je bijvoorbeeld zoekt in het hele internet, dan heb je te maken met een bron die voortdurend verandert, en die nooit helemaal in de telling wordt meegenomen. Bovendien komen er al snel dubbeltellingen voor omdat teksten gekopieerd worden of op verschillende plaatsen worden opgeslagen. En als je bijvoorbeeld in krantenarchieven opzoekt hoe vaak een bepaalde taalvorm per jaar voorkomt moet je er rekening mee houden dat er bijvoorbeeld tussen 1940 en 1945 veel minder kranten verschenen dan de vijf jaar daarvoor en daarna. Absolute aantallen zeggen dus meestal niet zo veel. Je krijgt alleen een globale indruk dat iets vaak of weinig voorkomt. Betrouwbaarder zijn vaak relatieve aantallen. Als je bijvoorbeeld de verhouding onderzoekt tussen ‘een aantal mensen zegt’ en ‘een aantal mensen zeggen’ dan zal die verhouding bij een voldoende hoeveelheid onderzocht materiaal op een gegeven moment stabiel worden.

Er zijn verschillende mogelijkheden om de taalwerkelijkheden te onderzoeken. Het eenvoudigste is een zoekopdracht in een zoekmachine op het internet. Dat is heel geschikt om voorbeelden te zoeken, maar minder geschikt om echt betrouwbare getallen te krijgen. Bovendien krijg je ook voorbeelden uit bijvoorbeeld sociale media of informele chat- of discussiesites. Daar schrijven de mensen wat losser, en zullen ze niet elke fout bij zichzelf corrigeren, ook al zouden ze die wel zien. Als er veel voorbeelden uit die domeinen bij zitten, kan het lastig zijn om andere domeinen eruit te filteren.

In de meeste zoekmachines kun je ook de zoekruimte beperken om betrouwbaardere voorbeelden te krijgen. Zo kun je in Google bijvoorbeeld een zoekopdracht als **“een aantal mensen heeft”** (inclusief dubbele aanhalingstekens, om aan te geven dat je precies die woorden in die volgorde wilt) aanvullen met **site:www.dbnl.org**. Dan beperk je de zoekruimte tot de Digitale Bibliotheek Nederlandse Taal- en Letterkunde, een enorme verzameling van gepubliceerde literatuur in het Nederlands. Dan weet je zeker dat de kans op een slordigheidsfoutje vrij klein is.

Kijk ook altijd wat voorbeelden na, voordat je een aantal vertrouwt. Als je die zoekopdracht **“een aantal mensen heeft”** (bijvoorbeeld in vergelijking met **“een aantal mensen hebben”**) gebruikt om erachter te komen hoe vaak een woordgroep met ‘een aantal’ in het enkelvoud gebruikt wordt, dan kan het voorkomen dat je een voorbeeldzin krijgt als ‘Wat hij met een aantal mensen heeft is ruzie.’ Dat is geen goed voorbeeld van wat je zoekt.

Het beperken van de zoekruimte tot DBNL is vaak een goed idee, maar je kunt je zoekruimte ook verder beperken. Zo kun je ook alleen binnen één roman zoeken, of alleen binnen het werk van één bepaalde schrijver of dichter. Of – als je daar informatie over hebt – alleen werk uit een bepaalde periode of een bepaalde regio.

Een interessante andere manier om de taalwerkelijkheid te raadplegen is www.delpher.nl, of de Lexis Uni Krantenbank voor studenten en scholieren (daar moet je school dan wel een abonnement op hebben). Daarmee kun je ook het voorkomen van taalvormen in kranten door de jaren heen onderzoeken (delpher ging oorspronkelijk maar tot het jaar 2000, maar het wordt steeds verder uitgebreid). Het voordeel van zoeken in kranten is dat je allemaal vergelijkbare bronnen hebt, die door de jaren heen ook vergelijkbaar blijven.

Een derde soort bronnen die je bij taalbeschouwing kunt raadplegen bestaat uit teksten van anderen over taal. Daartoe behoren allereerst naslagwerken als woordenboeken en taalbeschrijvingen (grammatica's of spraakkunsten). Veel daarvan zijn op het internet vrij toegankelijk, andere (bijvoorbeeld commerciële woordenboeken) zijn alleen met abonnementen te raadplegen. Grote uitgeverijen zoals Van Dale hebben vaak woordenboeken in soorten en maten, voor verschillende leeftijdsklassen en niveaus (zoals *junior* of *basis*). De officiële woordenlijst voor de spelling staat op woordenlijst.org, en het grootste woordenboek ter wereld, het Woordenboek der Nederlandsche Taal is te vinden op de website van het Instituut voor de Nederlandse taal (gtb.ivdnt.org). Verder heb je nog etymologiebank.nl, en het nieuwe Algemeen Nederlands Woordenboek (anw.ivdnt.org), dat echter nog in ontwikkeling is.

Interessant zijn ook drie grote taaladvieswebsites: taaladvies.net, www.onzetaal.nl/taalloket en taaltelefoon.be, die elk duizenden adviezen en nadere uitleg bevatten over uiteenlopende taalkwesties. Taaladviezen vind je ook in papieren naslagwerken als *De Schrijfwijzer*, in diverse stijlguides van kranten en bedrijven, en natuurlijk ook in elke schoolmethode.

Ten slotte zijn er allerlei grotere en kleinere teksten waarin mensen schrijven over taalverschijnselen. Dat kunnen gespecialiseerde taalbeschrijvingen zijn, maar ook columns uit kranten en tijdschriften, of zelfs passages in een roman waarin een discussie over een taalkwestie wordt weergegeven, of een mening daarover staat beschreven. Al die teksten kunnen een heel uiteenlopende oorsprong hebben: soms gaat het om een minder deskundige journalist die een eigen mening opschrijft, soms is het iemand die een mening onderbouwt met argumenten, en soms is het iemand die een ergernis kwijt moet.

Als belangrijkste naslagwerk voor de grammatica geldt de Algemene Nederlandse Spraakkunst (e-ans.ivdnt.org), maar je hebt ook grote websites met eenvoudig en minder eenvoudig materiaal als taalprof.blogspot.com, en het meer specialistische (en wetenschappelijke) taalportaal.org. Grote hoeveelheden toegankelijke artikelen over taal vind je ook in de archieven van *Onze Taal* en *Levende Talen tijdschrift*, en oudere populairwetenschappelijke tijdschriften als *Onze Taaltuin*. Van al die tijdschriften staan talloze jaargangen op DBNL.

Een speciale bron die je kunt gebruiken is een AI-generator als ChatGPT of Copilot of Grok (er zijn er steeds meer). Houd er rekening mee dat zo'n generator soms ook maar wat verzint (om het jou naar de zin te maken). Vraag dus altijd door om erachter te komen waar een bepaalde uitspraak op gebaseerd is. Kan de AI-generator zelf ook eigen bronnen noemen? Zo ja, kijk het altijd na!

Wat je snel zult merken is dat bronnen elkaar tegenspreken. De een beweert dit, en de ander iets strengers of juist iets toleranter, of zelfs het tegenovergestelde. Je kunt dan de betrouwbaarheid van de auteur onderzoeken en meewegen, maar bedenk dat het er vaak niet om gaat wie er gelijk heeft, maar wat de beste argumentatie is. Je moet dus uit alle bronnen proberen de argumenten te peuteren, en die bij elkaar zetten. Alleen dan kun je een eigen afweging van argumenten maken (tenminste, als je terecht komt bij het onderdeel Conclusie).

Het onderdeel Conclusie

Het laatste onderdeel van het spel moet altijd het onderdeel Conclusie zijn. Daar bekijk je wat je taalbeschouwing tot dan toe heeft opgeleverd, en daar probeer je een totaalbeeld mee te schetsen. Dat kan een genuanceerd en afgewogen oordeel zijn, bijvoorbeeld over de vraag of een taalvorm correct is of wat hij precies betekent (in welke situatie). Maar het kan ook een verzameling van inzichten zijn die je gedurende je taalbeschouwing hebt ontdekt.

Vaak zul je in de loop van je taalbeschouwing argumenten hebben verzameld die verschillende conclusies ondersteunen, en dus tegenstrijdig zijn. In dat geval moet je twee afwegingen maken: welke argumenten zijn *sterker* dan andere (of zelfs *doorslaggevend*) en waarom? En hoeveel verschillende argumenten heb je voor de ene of de andere conclusie? Als je allemaal gelijkwaardige argumenten hebt en acht ervan wijzen naar een bepaalde conclusie en twee naar een andere, dan is die eerste conclusie waarschijnlijk beter, of in meer gevallen toepasbaar. Dan nog kan het de moeite waard zijn om die andere conclusie nader te onderzoeken, maar je kunt in elk geval een beredeneerde keuze maken.

Wanneer is de ene conclusie beter dan de andere? Natuurlijk als de argumenten voor die conclusie beter zijn, of groter in aantal dan de argumenten voor de andere conclusie. Maar het is nog beter als die argumenten allemaal verschillend zijn, en niet te veel op elkaar lijken. Bijvoorbeeld: als tien bronnen hetzelfde beweren, en ze hebben het gewoon van elkaar overgeschreven of ze gebruiken dezelfde redenering, dan is dat niet zo sterk als wanneer vijf bronnen met allemaal verschillende redeneringen tot dezelfde conclusie komen. Onafhankelijke argumenten zijn sterker.

Het is ook sterker als een conclusie aansluit bij een soortgelijke conclusie over andere verschijnselen. Als je je afvraagt of ‘Een aantal mensen hebben dat gezegd’ correct is, dan kun je overwegen dat ‘een aantal mensen’ een meervoudige betekenis heeft, maar je kunt ook aanvoeren dat je bij ‘een heleboel’ of ‘een paar’ ook het meervoud kunt gebruiken. Het gebruik van het meervoud sluit dan aan bij andere verschijnselen.

Een concreet voorbeeld: ‘Voor de leuk’

In het artikel in Onze Taal staat op het werkblad het voorbeeld ‘Niet voor een punt maar voor de leuk’. Stel dat je daar een taalbeschouwingsspel op wilt spelen. Hoe zou je dan bij de verschillende onderdelen te werk kunnen gaan?

- Bij het onderdeel Vragen kun je natuurlijk meteen inzoomen op dat gekke ‘de leuk’. Zo kun je je afvragen of dit ook met andere woorden dan ‘leuk’ kan, of hoe het kan dat je het lidwoord ‘de’ krijgt en niet ‘het’. Maar je kunt ook op de betekenis van ‘voor’ ingaan, of je kunt je afvragen sinds wanneer die constructie bestaat, en of er ook bijbetekenissen zijn.
- Bij het onderdeel Context kun je je afvragen in wat voor contexten je dit gebruikt. Gebruik je het zelf? Hoor je het weleens? Wie zegt het dan, en in welke situatie? Komt het voor in kranten, in verhalen, in sportverslagen, in weerberichten?
- Bij het onderdeel Begrippen gaat het om de vraag welke taalkundige begrippen van toepassing zijn. Is ‘leuk’ hier een bijvoeglijk naamwoord of een zelfstandig naamwoord (en waarom)? Is ‘voor de leuk’ een bepaling of kun je het ook gebruiken als een predicaat (iets wat iemand of iets *is* of *doet*)?
- Bij het onderdeel Veranderingen kun je proberen om het woord ‘leuk’ te vervangen door andere woorden (dan moet je wel noteren dat je later, als je bij het onderdeel Bronnenonderzoek komt, nog opzoekt of dat wel voorkomt).
- Bij het onderdeel Bronnenonderzoek kun je **“voor de leuk”** in een zoekmachine intikken om te kijken of iemand daar ooit iets over geschreven heeft. Dan kom je vrij snel uit bij een e-boek van Paulien Cornelisse, waarvan je gratis de eerste 30 pagina’s kunt downloaden (waar toevallig het hele artikeltje over ‘voor de leuk’ in staat). Cornelisse doet een paar beweringen die je kunt checken door verder bronnenonderzoek te doen. Kun je inderdaad ook ‘voor de mooi’ zeggen, en komt dat vaak voor? Maar je kunt ook je

eigen taalgevoel raadplegen en nieuwe gevallen verzinnen, die je vervolgens weer kunt opzoeken (Kan 'voor de fijn' dan ook?)

- Bij het onderdeel Conclusie kun je kijken of je voldoende te weten bent gekomen. Heb je dat 'voor de leuk' kunnen plaatsen naast vergelijkbare gevallen? Heb je een beeld van wat het meeste voorkomt? In welke contexten het gebruikt wordt? Wat precies de betekenis en de gevoelswaarde is? Wanneer het ongeveer ontstaan moet zijn? Heb je een idee gekregen *hoe* het ontstaan is? Hangt het samen met andere verschijnselen? Als je op al die vragen een bevredigend antwoord hebt ben je klaar. Tenzij je natuurlijk nog andere vragen kunt verzinnen, of een antwoord beter kunt onderbouwen.

Nijmegen, september 2025

Peter-Arno Coppen